

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.36.15>

ЛЮДИНА ЕПОХИ КАПІТАЛОЦЕНУ: ЗМІНА ПАРАДИГМИ

Світлана Пилипенко

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
історичний факультет, кафедра філософії
бул. Алчевських, 29, 61002, м. Харків, Україна*

Виклики початку XXI ст. артикулювали проблему перевизначення парадигми сучасного світу, що має нову конфігурацію взаємодій та соціокультурних практик людини в умовах технологічної сучасності. Підкреслюється, що остання продовжує посилювати відчуженість людини до Землі. Ця ситуація породжує соціально-економічні проблеми, де чільне місце посідає питання збереження як людства, так і планети Земля. Наголошується, що на сучасному етапі людські дії мають множинний глобальний характер, відзначаються наднаціональним і транснаціональним характером, впливають на такі глобальні структури, як біосфера, техносфера, ноосфера тощо. У цьому зв'язку варто звернутися до концепції комунікативної дії як взаємозв'язку людини з Іншим (людиною, природою, суспільством, світом тощо), що посилюється такими поняттями, як «коеволуція», «капіталізм», «антропоцен» тощо. Останні артикулюють проблему спів-буття людини та Землі в контексті економічної діяльності, дозволяють залучити інструментарій технічних і природничих наук.

Доводиться, що економічний чинник у сучасному філософському дискурсі набуває особливого значення, що пов'язано з наявними суперечностями спів-буття Землі та людини. На підставі концепту «капіталоцен» (Джейсон В. Мур) зазначається, що сучасна глобалізація є символом нової економіки. Остання виступає мережею, що трансформує наявні взаємозв'язки (соціальні, політичні, культурні тощо). Ця мережа створює новий рисунок поверхні Землі, водночас стискаючи її, перетворюючи на єдиний простір, сприяючи пришвидшеній трансляції бажань економічної людини. Застосовується концепт «економічна цивілізація», що постає маркером епохи Капіталоцену.

Підкреслюється, що Земля розуміється як товар, як об'єкт, справедливе ставлення до якого залишається поза увагою. Ця ситуація окреслює парадокс: посилення експлуатації Землі пояснюється як ефективний чинник покращання її якості. У цьому контексті особливого значення набуває концепт «людина від Землі», де ставлення до Землі є тією рушійною силою, що змінює не лише довкілля, але й саму людину. Остання отримує можливості виявити свої сутнісні сили. Усвідомлення цієї ситуації вимагає потребу зміни векторів подальшого розвитку людства: для людини значущою має виступити не лише інша особа / суб'єкт, але й планета Земля, де розгортається множинність комунікативних дій. Це дозволяє стверджувати, що проблема економічної людини не вичерпана, вона набуває нового філософсько-антропологічного виміру.

Ключові слова: людина, Земля, Капіталоцен, економічна цивілізація, споживання, екологія.

Виклики початку XXI ст. артикулювали проблему перевизначення парадигми сучасного світу, де, здавалося б, такі сталі концепти, як «природа», «людина», «економіка», «суспільство», «влада» тощо, репрезентують нову конфігурацію взаємодій та соціокультурних практик людини в умовах технологічної сучасності. Остання, на жаль, не пододала максимуму утилітарного ставлення до Землі, що продовжує посилювати відчуженість людини до Землі. Є. Бистрицький підкреслює, що людину як агента дій (embodied agent) неможливо виокремити зі світу, не зруйнувавши її вкоріненості [1, с. 20–21]. Ця ситуація змушує науковців у контексті економіко-політичного дискурсу звертатися до філософського осмислення подальшого існування людства. Так, у ювілейній доповіді Римського клубу «Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети» (“Come! Capitalism, Short-termism,

Population and the Destruction of the Planet”) [2] порушуються соціально-економічні проблеми, де чільне місце посідає питання збереження як людства, так і планети Земля.

Сучасність відзначається тим, що людські дії не лише мають глобальний характер (Г. Йонас) [3] та долають обмеженість теперішнього, але й впливають на такі глобальні структури, як біосфера, техносфера, ноосфера тощо. Ці дії мають множинний характер, відбуваються в просторі Землі та здійснюють значний вплив на планету, відзначаються наднаціональним характером, що дозволяє говорити про зміну векторів дослідження. У цьому зв'язку варто звернутися до концепції комунікативної дії як взаємозв'язку людини з Іншим (людиною, природою, суспільством, світом тощо), головні принципи якої зазначено в працях Т. Адорно, Ю. Габермаса, Г. Йонаса, М. Маклуена, А. Єрмоленка, А. Лоя та інших.

Сучасні дослідники (М. Елвін, М. Сагофф, Д. Харавей, Дж. В. Мур та інші) за допомогою таких маркерів, як «коеволюція», «капіталізм», «антропоцен» тощо, звертаються до проблеми спів-буття людини та Землі, що, на нашу думку, демонструє нову парадигму людини як дієвця в контексті економічної діяльності. Так, Дж. В. Мур зазначає, що коли ми аналізуємо такі соціальні явища, як культура чи політична влада, насправді ми звертаємося до дій, які людина застосовує до природи, тим самим позначаючи певну історичну епоху [4, р. 28]. Американський дослідник М. Елвін наголошує на зміні концепту «влада» в нових постмодерних практиках. Відтепер цей концепт застосовується не лише щодо панування над соціальними акторами (спільнотами, державами, індивідами) чи природою на кшталт економічного виробництва, ідеться про новий вияв влади – інтелектуальну владу над природою, яка полягає у застосуванні інноваційних технологій, здатних прогнозувати її майбутнє, тобто майбутнє Землі [5, р. 210]. Варто підкреслити евристичний потенціал думки філософа, що дозволяє розширити діапазон дискурсу наукових парадигм, долучити інструментарій як технологічних, так і природничих наук.

Економічний чинник в сучасному філософському дискурсі набуває особливого значення, що пов'язано з наявними суперечностями спів-буття Землі та людини. Склалася ситуація, коли «тріумф homo faber над своїм зовнішнім об'єктом є водночас і тріумфом над внутрішньою природою homo sapiens, якою цей тріумф і був обумовлений» [3, с. 24]. Л. Горбунова підкреслює, що людина насамперед конструює себе, спрямовуючи дії / технології на інших [6, с. 24]. Дж. В. Мур застосовує поняття «капіталоцен», що постає альтернативою визначенню епохи Антропоцену як епохи панівної діяльності людства. На його думку, існує тісний взаємозв'язок між природою / Землею та капіталізмом, бо останній не є економічною чи соціальною системою. Капіталізм – це спосіб організації природи, що відповідає історичним реаліям, тому саме це поняття має бути покладене в основу визначення сучасної епохи. Для капіталізму економіка, довкілля та людство є складниками єдиної системи, пов'язаними феноменом життя, що відтворює епоху людства. Дослідник ставить під сумнів, що епоху діяльності людства варто визначати як епоху Антропоцену. Він наголошує, «ми живемо в Капіталоцені, історичній епосі, сформованій відносинами, що надають перевагу накопиченню» [4, р. 173], тому визначення природи як зовнішнього об'єкта є основною умовою як накопичення капіталу, так і руйнування Землі. Це дозволяє зробити висновок, що лише усунувши опозицію «природа – суспільство» можна подолати наявне насилля, форми прояву тоталітаризму щодо Землі.

У цьому зв'язку варто звернутися до праці Ж. Делеза та Ф. Гваттарі «Анти-Едіп: Капіталізм та шизофренія», де вони репрезентують феномен Землі як тіла в сенсі концептуалізації суспільного виробництва як машини бажань. На думку філософів, руйнування форм буття пов'язане не лише з діями в площині Землі, але й з обставиною – кому належить Земля, чиєю власністю вона є. Вони підкреслюють, що «первісна машина поділила

народ, але зробила це на неподільній Землі» [7, с. 223]. Надалі відбувається поділ Землі капіталом; образи капіталу як форм власності мислителі позначають за допомогою таких симулякрів, як «Батько», «Мати», «Дитина»: «Послуги спілок та походження тепер реалізуються не за допомогою людей, а за допомогою грошей; у цьому разі сім'я стає мікрокосмом, готовим демонструвати те, що ним більше не керується. У певному сенсі ситуація не змінилася, оскільки за посередництва сім'ї інвестується все те ж економічне, політичне й культурне суспільне поле, його зрізи та його потоки. Приватні особи – це ілюзія, образи образів або похідні похідних. Але, з іншого боку, змінилося все – адже сім'я, замість того щоб створювати й розвивати панівні чинники суспільного відтворення, задовольняється доповненням та реалізацією цих факторів у своєму власному способі відтворення. Отже, батько, мати й дитина стають симулякром образів капіталу (“Месьє Капітал, Мадам Земля” та їхня дитина – Трудящий ...), так що ці образи взагалі більше не визнаються в бажанні, яке змушене інвестувати лише їхній симулякр» [7, с. 417].

Сучасна глобалізація є символом нової економіки. Остання виступає мережею, трансформуючи не лише економічні вектори, але й соціальні, політичні, культурні тощо. Ця мережа створює новий рисунок поверхні Землі, водночас стискаючи її, перетворюючи на єдиний простір, сприяючи пришвидшеній трансляції бажань економічної людини. У цьому зв'язку доречним є застосування концепту «економічна цивілізація», що постає маркером епохи Капіталоцену. Так, Д. А. Робінсон у статті «Економіка та «можливість цивілізації»: чотири судження» підкреслює важливу думку, що економісти опікуються не цивілізацією, а тими можливостями, які вона може надати [8]. Маркером нової економічної цивілізації є культ споживання, значну увагу якому приділив Ж. Бодріяр [9]. За допомогою концепту «симулякр» філософ демонструє трансформацію та маргіналізацію соціальної реальності.

Одновимірність економічної людини (Е. Фромм) продукує одновимірність Землі в сенсі економічного чинника, що здійснює тиск на розвиток людства за «моделлю ринку», усуваючи «модель культури» (В. Межуєв), що відповідає потребам економічної цивілізації як єдиного товарного світу (У. Бек). Існує небезпека виникнення економічного тоталітаризму.

Постає питання: «Чому найвидатніші науковці так і не створили рецептури вирішення наявних проблем?». Д. Кристіан надає таку відповідь: «Ідея майбутнього без постійного зростання не надто модна й популярна в нинішньому світі...» [10, с. 292]. Визначення сучасної цивілізації як технологічної не усуває руйнівної сили споживацького суспільства, що має безпосередній тиск на технології та знання, унаслідок чого споживання ресурсів Землі набуває максимального виправдання: відтепер усе набуває сенсу товару, пріоритетним постає штучне, що долає значимість природного довкілля. Так, пластик набуває нового значення – він постає цілим світом, втілюючи ідею Ф. Фукуями «меж немає». Ця ситуація трансформує людські практики, породжує екологічні й антропологічні проблеми.

Дж. В. Мур актуалізує проблему екологічної кризи в контексті парадигми «Антропоцен – Капіталоцен» [4]. Ідеться про важливість застосування такого маркера, як «екологія», для осмислення економічної діяльності людини в просторі Землі. Дослідник звертається до проблеми глобального розвитку людства, де, на його думку, історія капіталізму не лише межує з історією довкілля – вони утворюють єдину історію людства. Ці роздуми резонують з поглядами Е. Тоффлера, який визначив стадії розвитку людства (аграрна, індустріальна, постіндустріальна), кожна з яких пов'язана не лише з осмисленням значення техніки для розвитку особи й суспільства, але й залученням природних ресурсів [11]. На думку К. Шваба, початок ХХІ ст. свідчить про Четверту промислову революцію, яка усуває такий складник, як природа, зосередивши увагу на розвитку цифрових технологій. Варто

підкреслити, що людина як дівець поступається місцем техніці й новітнім технологіям, тобто йдеться про революцію технологій, що здебільшого усувають ідентифікуючі алгоритми людини. Остання визначається на підставі того, чи здатна вона «співпрацювати» з новими технологіями [12, с. 13].

На жаль, останніми десятиліттями розвиток практичних відносин відбувається в бік кількісного, а не якісного зростання. Земля постає як товар, як об'єкт, справедливе ставлення до якого залишається поза увагою. Ця ситуація окреслює парадокс: посилення експлуатації Землі розуміється як ефективний чинник покращання її якості. «Ефективний діяч» намагається максимально взяти у Землі все для отримання прибутку, унаслідок чого відбувається виснаження Землі. Інакше кажучи, Земля розуміється виключно як платформа для ефективної людської діяльності. Такий підхід є характерним для економічного пояснення феномена Землі. Зауважимо, що й еволюція системи землеробства засвідчувала розуміння останньої виключно як техніко-технологічної системи. Завданням цієї системи було забезпечення перетворення певних об'єктів для досягнення бажаного згідно з технологічним алгоритмом техніко-технологічної діяльності. Так, С. Попов для позначення природи / Землі застосовує поняття «технічний об'єкт» [13], що, на нашу думку, повністю відповідає антропоцентричній моделі співбуття людини та Землі.

Постають питання: «Як стати / бути людиною, працюючи на Землі?», «Як не втратити сенс життя / буття на Землі в умовах світу, що дедалі сильніше абсолютизує та ідеалізує технології?». Відповіді на ці питання потребують нових методологічних засад. У цьому контексті особливого значення набуває концепт «людина від Землі», де ставлення до Землі є тією рушійною силою, що змінює не лише довкілля, але й саму людину. Остання набуває можливості виявити свої сутнісні сили. Людина від Землі – це духовна людина, яка працює на Землі, відчуває відповідальність за неї в ситуації глобальних проблем, що стосуються як буття Землі, так і людства. У цьому контексті варто звернутися до проблеми турботи, яка дозволяє розглядати Землю як головну цінність, потрібну для збереження людства, бо саме Земля є першосуб'єктом, якому підпорядкована людина. Остання відкрила нові горизонти існування / форми буття, проте як істота, що має біологічне походження, людина має пам'ятати про важливість збереження усєї системи / Землі, частиною якої вона є. Основним філософсько-методологічним принципом постає така теза: у природі не існує залишків чи відходів, будь-який побічний продукт є джерелом для нового продукту.

Науковою спільнотою артикулюється проблема збільшення ресурсу Землі. На думку Дж. В. Мура, подолання зазначеної ситуації можливе за умови створення нової парадигми – парадигми світової екології, що єдина здатна відповісти на виклики сьогодення, комплементарно поєднати традиційні та інноваційні складники, де традиційним складником є дискурс щодо взаємозв'язку капіталізму, природи та людини, а інноваційним складником – включення історії людства, що розгортається в площині Землі, де природа та людина розуміються як єдиний всесвітньо-історичний процес. На думку філософа, усвідомлення й подолання наявних ризиків можливе за умови подолання кризи сприйняття, бо влада, виробництво, багатство й ставлення до природи / Землі складають єдине ціле. Дослідник закликає трансформувати капіталізм в «світову екологію, що поєднає накопичення капіталу, гонитву за владою й спільне виробництво природи в діалектичній єдності» [4, р. 15]. Проте це стане можливим тоді, коли людина, маючи значний техніко-технологічний спадок, поставить за мету гармонічно співіснувати в біоті, враховуючи як її можливості, так і «бажання». Натомість сьогодні людство наблизилося до межі, за якою система Землі ще може гармонізувати власне існування самостійно, але вже без людини.

У цьому контексті феномен «Великого вибуху», що знаменує значні потрясіння / трансформації людської життєтворчості, постає втіленням виходу людини за наявні межі взаємодії з навколишнім середовищем. Так, Е. Морен застосовує поняття «політики людства». Ця політика, на його думку, має виступити підґрунтям сучасної економічної / технологічної цивілізації. Ідеться про осмислення «хвороб» цивілізації, які є наслідком неконтрольованого розвитку технологій та споживання, що не лише зумовлюють одне одного, але й свідчать про нарцисизм людства, подолання якого можливе за умови переосмислення «живильних, тобто творчих, джерел» цивілізації [14, с. 226]. Зазначимо, що «зцілення цивілізації» сьогодні постає однією з фундаментальних проблем, що набуває нового звучання у зв'язку зі становленням нових реальностей, які трансформують спів-буття людини та Землі. У цьому сенсі набуває нового звучання максима: «покращувати – це піклуватися й доглядати».

Висновки. Земля як «місце зустрічі» Людини та не-Людини (природи) демонструє, що й сьогодні зберігається розрив між природним і соціальним, який продукує значні антропологічні та екологічні ризики. Усвідомлення цієї ситуації стверджує потребу в зміні векторів подальшого розвитку людства: для людини значущою має виступити не лише інша особа/суб'єкт, але й планета Земля, де розгортається множинність комунікативних дій.

Відповідно до конфігурації економічної діяльності, пов'язаної з формуванням транснаціональних і трансгеографічних просторів, що стають ознакою нового світу, сучасність можна позначити за допомогою таких понять, як «неоекономіка», «постекономіка», які головну увагу приділяють економічній діяльності в нових умовах Четвертої промислової революції, так й «еко-економіка», яка презентує значимість залучення екологічного виміру. Це дозволяє стверджувати – що проблема економічної людини не вичерпана, вона набуває нового філософсько-антропологічного виміру.

Список використаної літератури

1. Бистрицький Є. Ідентичність і межі філософії Модерну. Просвітництво: історія, культура, ідентичність : [круглий стіл]. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 13–28.
2. Ulrich von W. E. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet: a Report to the Club of Rome. 2018. URL : http://filipmalinowski.net/Club_Of_Rome-report-2018_ComeOn.pdf. (Date of access: 24.05.2021).
3. Йонас Г. Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
4. Moore J. W. Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital. London-New York : Verso, 2015. 318 p.
5. Alvin M. A working definition of “modernity”? *Past & Present*. 1986. Vol. 113. Iss. 1. Nov. P. 209–213.
6. Горбунова Л. А. Освіта для стійкого розвитку: до питання про концепти та методологію. *Філософія освіти*. 2019. № 1 (24). С. 52–78.
7. Делез Ж., Гваттари Ф. Анти-Едип: Капіталізм і шизофренія / пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина ; науч. ред. В. Кузнецов. Екатеринбург : У-Фактория, 2007. 672 с.
8. Robinson DW. E. Economics and “The Possibility of Civilization”: Four Judgments. *The Quarterly Journal of Economics*. 1953. Vol. 67. № 1. P. 50–75. URL: <https://doi.org/10.2307/1884148> (Date of access: 01.07.2021).
9. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / пер. С. Зенкин. Москва : Добросвет. 2000, 387 с.
10. Крістіан Д. Велика історія всього / пер. з англ. І. Ємельянова. Київ : Наш формат, 2019. 336 с.

11. Тоффлер Э. Третья волна. Киев : Вид. Дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
12. Шваб К. Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію. Харків : КСД, 2019. 416 с.
13. Попов Е. В. Технический объект и предмет технических наук. URL : <https://gtmarket.ru/library/articles/6201>. (дата обращения: 29.05.2021).
14. Морен Е. Шлях : За майбутнє людства / пер. з фр. Є. Марічева. Київ : Ніка-Центр, 2014. 256 с.

THE MAN OF THE ERA OF THE CAPITALOCENE: CHANGING THE PARADIGM

Svitlana Pylypenko

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Faculty of History, Department of Philosophy
Alchevskych str., 29, 61002, Kharkiv, Ukraine*

Challenges of the beginning of the XXI century articulated the problem of redefining the paradigm of the modern world, with a new configuration of interactions and socio-cultural practices of man in the conditions of technological modernity. It is emphasized that the latter continues to increase human alienation from the Earth. This situation raises socio-economic problems, where the preservation of both humanity and the planet Earth is prominent. It is emphasized that human actions have multiple global character, are characterized by supranational and transnational meaning, affect such global structures as the biosphere, technosphere, noosphere and so on. In this regard, we should refer to the concept of communicative action as the relationship of man with the Other (man, nature, society, world, etc.), which is enhanced by such concepts as “coevolution”, “capitalism”, “Anthropocene” and so on. The latter articulates the problem of the coexistence of man and the Earth in the context of economic activity, allow to attract the tools of technical and natural sciences.

It is argued that the importance of the economic factor in modern philosophical discourse acquires special significance due to the existing contradictions of the coexistence of Earth and man. Based on the concept of “capitalist” (J. W. Moore), it is noted that modern globalization is a symbol of the new economy. The latter acts as a network that transforms existing relationships (social, political, cultural, etc.). This network creates a new pattern of the Earth’s surface while compressing it, turning it into a single space, contributing to the accelerated translation of the desires of the economic man. The concept of “economic civilization” is used, which is a marker of the Capitol Age.

It is emphasized that the Earth is understood as a commodity, as an object, the fair treatment of which is ignored. This situation outlines a paradox: increased exploitation of the Earth is explained as an effective factor in improving its quality. In this context, the concept of “man from Earth” acquires special significance, where the attitude to the Earth is the driving force that changes not only the environment but also man himself. The latter gets the opportunity to discover their essential strengths. Awareness of this situation confirms the need to change the vectors of further development of mankind: for a person, not only another person/subject should be important, but also the planet Earth, where the multiplicity of communicative actions unfolds. This suggests that the problem of economic man is not exhausted, it acquires a new philosophical and anthropological dimension.

Key words: man, Earth, Capitalocene, economic civilization, consumption, ecology.